

УДК 342.34(477)

DOI 10.32755/sjlaw.2022.02.017

Самофалов Л. П.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ORCID: 0000-0001-7626-4270;

Самофалов О. Л.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри

адміністративного, цивільного та господарського права і процесу,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ORCID: 0000-0001-9157-7435

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ

У статті розглядаються питання витоків української демократії, показано її історичний зв'язок з ученнями Аристотеля, Демокрита, Платона, а також з висвітленням цієї проблеми у творах О. Герцена, І. Франка, Т. Шевченка. Підкреслюється, що отримання Україною незалежності повертає державності її людське, гуманне обличчя, демократичний характер. Аналізуються недоліки сучасної демократії в Україні, виноситься ряд пропозицій з удосконалення представницької демократії.

Ключові слова: демократія, українська демократія, правова держава, права і свободи, закон, вибори, державний устрій.

Постановка проблеми. Шлях Української держави до незалежності у зв'язку з різними зовнішніми і внутрішніми факторами був непростий. З одного боку, це піднесення творчих і духовних сил на початку двадцятого століття, пізніше – побудова соціалізму разом з іншими народами, захист країни від німецько-нацистських загарбників.

З іншого, зловживання владою в період сталінського режиму показало серйозні протиріччя між гуманними цілями демократії і чужими їй засобами та методами побудови соціалізму.

Тому отримання Україною незалежності повертає державності гуманність, демократичний характер.

Демократія і правова держава – це соціальні цінності, нерозривно пов'язані між собою, що виражають сутність реформ в країні, повинні сприяти розвитку економіки, політичної системи, духовного життя суспільства, формуванню правової культури, правосвідомості, принципів соціальної справедливості.

Але шлях до створення цих ідеалів далеко не простий. Він тісно пов'язаний з комплексним виконанням політичних, економічних, соціальних, ідеологічних, психологічних, організаційних та інших завдань. Виконання цих завдань повинно було поставити людину і громадянина за останні тридцять років у центр суспільної системи, забезпечити їй гідне існування і всебічний гармонійний розвиток.

Проблеми сучасного стану демократії в Україні турбують здорові сили суспільства, прогресивних політиків, учених, багатьох посадових осіб держави, правоохоронців та свідомих громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження питань демократії внесли вітчизняні вчені: С. Головатий, О. Кабанець, С. Гусарев, С. Бобровник, А. Заєць, М. Козюбра, А. Колодій, В. Копейчиков, Н. Оніщенко, М. Оніщук, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скакун, М. Цвік, В. Шаповал, Ю. Шемшученко. А також зарубіжні вчені: С. Алексєєв, Н. Баранов, Р. Даль, М. Марченко, В. Нерсесянц та інші.

Мета статті. У цій статті ми спробуємо окреслити контури проблеми стану й розвитку демократичних процесів в Україні, пов'язаних з конституційним закріпленням демократії та її реальністю на практиці. Акцентуємо увагу на формуванні державних органів, органів представницької демократії та самоврядування, дотриманні норм чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Сучасна українська демократія та ідеї створення найбільш прогресивної на певний період державно-правової форми – соціально-правової держави – повинні практично забезпечити всі позитивні сторони суспільного життя, реалізацію прав і свобод громадян. Гуманізм як принцип правової держави має бути присутнім в усіх інститутах демократії.

Демократична спрямованість Української держави, на нашу думку, має стосуватися розвитку самоврядування, стимулювання творчої ініціативи, укріплення дисципліни і правопорядку, розширення гласності, критики й самокритики в усіх сферах життя суспільства. Головне в напрямі демократизації – формування професійних, патріотичних вищих органів державної влади, що є проблематичним на цей час.

Водночас значна частина суспільства з отриманням незалежності сприйняла демократизацію як ні в чому не обмежену можливість виявлення власного егоїзму, всюдозволеності, безкарного доступу до народної власності, знищення того, що було досягнуто за кілька десятиліть, порушилися межі свободи й відповідальності, взаємопов'язані між собою. На підтвердження цього можна навести безліч прикладів. Це антинародна приватизація підприємств, знищення промисловості й сільського господарства, розвал правоохоронної і судової системи, науки й освіти.

Якщо проаналізувати статті Кримінального кодексу України, впадає в око, що за злочини у сфері господарської діяльності санкції статей передбачають незначні покарання, хоча шкода, що завдається державі й суспільству, нараховується в мільйонах, наприклад, ухилення від сплати податків, нецільове використання бюджетних коштів і розкрадання тощо. Ба більше, чинна Верховна Рада скасувала статтю, яка передбачала кримінальну відповідальність за фіктивне підприємництво, тим самим відкривши шлях до розкрадання народних грошей, незаконного відшкодування податку на додану вартість, створення конвертаційних центрів.

Демократія дає право на підставі Конституції України реалізувати права на участь у мітингах, походах, демонстраціях (ст. 39), про які завчасно повідомляють органам влади. Під час цих заходів висувають політичні, економічні, культурні та інші ініціативи, критикують різні негативні явища в житті суспільства, висувають вимоги, які стосуються конкретних ситуацій.

Такі форми прямого волевиявлення правомірні й доцільні, коли їх проводять організовано, відповідно до вимог правового режиму. У протилежному випадку вони деформують суспільні відносини, дезорганізують життя суспільства, створюють умови для діяльності всіляких екстремістських та націоналістичних груп, антидержавницьких елементів.

Отримавши незалежність, український народ сподівався, що держава стане демократичною, багатою, самостійною, з високорозвиненими технологіями, кращою з кращих у Європі. Адже у статті першої ухваленої 1996 року Конституції України закріплювалось, що «Україна є суверенна і незалежна демократична, соціальна, правова держава» [1].

Але жодне із вказаних положень фактично не виконується. Ще гірше, що багато конституційних положень державні органи різних рівнів ігнорують, під час ухвалення нових законів та інших нормативних актів не враховують, наприклад, вимоги таких положень Основного Закону, які закріплюються в частині першій статті 3; у цей час статті 14; статті 22; статті 58 про зворотну силу закону та інші.

Важливою проблемою є дотримання демократичних засад, головна складова яких – права і свободи громадян, дотримання обов'язків. Мрії про справедливе суспільство з давніх-давен були притаманні визначним ученим і мислителям. Вони шукали й відповідали на запитання, які ставило життя. В усі часи, особливо у складні й переломні для суспільства періоди, люди звертають погляди на тих, хто визначає державний курс, представляє собою країну. Становлячись лідерами, бажано на демократичних принципах, вони так чи інакше беруть на себе місію зробити нас більш щасливими, а навколишній світ – більш справедливим. Водночас ми хочемо бачити в них здійснення всіх людських чеснот і сподіваємось, що кращі не обдурять наших надій.

В умовах незрілої демократії для підкріплення сучасного державного курсу більш важливим вважається пошук аналогій, символів з минулого України, на які могли б спиратися сучасні політики. Одним з негативних факторів такого періоду є корінна деформація історичної пам'яті, що іноді доходить до повної її втрати суспільством, наприклад, про роль СРСР у Другій світовій війні, про позитивне й негативне в марксизмі й комунізмі.

У зв'язку з цим доцільно навести слова понтифіка Іоанна Павла II, який сказав: «У марксизмі й комунізмі існує раціональне зерно. І безумовно, це зерно не повинно бути загублене і знищено. Прихильники капіталізму ігнорують добрі діяння, що здійснюються при комунізмі: боротьбу з безробіттям, піклування про бідних». Було б ілюзією, що східні режими можливо замінити західною капіталістичною моделлю, яка є гедоністичною, споживацькою, атеїстичною [2 с. 19].

В умовах української демократії для сучасних політиків головним є отримання влади, а не розв'язання проблем суспільства. І брехня, яка виходить від них, повторювана багатократно,

починає сприйматися людьми як правда, наприклад, виборчі кампанії останніх років.

Ряд соціологів і соціальних психологів вважають, що влада – це не засіб для чогось, а передусім цінність у собі, вища цінність у системі орієнтації особи відповідного типу. Вони пишуть про солодкість самої влади, про те, що, хто її спробував, вже не має сили від неї відмовитися [2, с. 21].

У кожній людині, яка прямує до вершини влади, бачимо циніка або спритника, у кожному суспільстві, а українське не виняток, існує об'єктивна потреба в політичному лідерстві, і вона має реалізовуватися. Питання – заради чого здійснюється лідерство: для впровадження в життя соціальних і політичних ідеалів, реалізації інтересів народу, тієї чи іншої спільноти чи задоволення особистих амбіцій, а можливо, корисливих інтересів певних осіб і груп.

Проблемним є те, що на керівні посади в державі останнім часом приходять особи за рекомендацією представників інших держав, так званих «друзів-партнерів». Фактично ігноруючи поняття незалежності й суверенності, відбувається втручання у справи України. Вирішується – з ким торгувати, що виробляти, які реформи і як проводити, з ким дружити і т. д. Особливий вплив здійснюється на молодих людей, які за рахунок закордонних фондів певний час навчаються у західних вишах, а потім їх просувають на різні посади, спочатку для стажування в країнах Європи й Америки, а потім вони займають місця в урядових установах і Верховній Раді (приклади в інтернеті).

Разом з цим на фоні соціальної і політичної невизначеності, розбрату в людей виникають страх і невизначеність у завтрашньому дні. Відбувається деморалізація суспільства, зростання злочинності, що особливо впливає на молодь, уседозволеність і збагачення незначної частини населення й жебрацтво основної маси народу, що перебуває на межі виживання, позбавлення соціальних гарантій (наприклад, закриття лікувальних закладів, що суперечить ст. 49 Конституції України) та надії на майбутнє.

Багато вчених, письменників та громадських діячів минулого – Демокрит, Платон, Аристотель, О. Герцен, Т. Шевченко, І. Франко та інші – бачили в демократії і нормах поведінки, тобто

в законах, найкраще для держави. Ідеї Демокрита є актуальними й нині. Він вважав справедливими закони, які передбачали економічну, соціальну та політичну рівність усіх громадян [3, с. 8].

Українська реальність свідчить, що люди, які приходять до влади, або не читали творів класиків, або просто їх ігнорують. У зв'язку з цим варто згадати ідеї давньогрецького вченого Аристотеля. Він вважав, що той, хто живе поза державою, або звір, або Бог. Залишаючись поза законом, людина стає найгіршим з усіх живих створінь. Учений визначив дві головні форми державного устрою – демократію та олігархію. За демократії влада перебуває в руках усіх вільних, у тому числі незаможних, за олігархії – належить багатим. За Аристотелем існують шість форм державного устрою. Три форми правильні: монархія, аристократія, політія (республіка), три – неправильні: тиранія, олігархія, демократія. Найкращою з правильних форм він вважав політію, з неправильних – демократію [3, с. 21–22].

Яка ж із форм існує в Україні? Аналізуючи державні й суспільні процеси, можна дійти висновку, що демократія в Україні якась своєрідна. Передовсім це видно, коли приходять вибори. Тоді всі політики стають добрими, розумними, правильними, щедрими на обіцянки, але при цьому панують підкуп, корупція, хитрість.

Принцип демократичної держави – свобода. Вона полягає насамперед у тому, що всі громадяни мають рівні політичні права. Насправді щось у нас не так, як записано в Конституції. Держава втрачає свої класичні ознаки. Наприклад, на виключно примусову силу. За останні роки виникли різні парамілітарні формування, з якими держава не знає, що робити. А вони диктують свої правила, займаються рейдерством, озброюються і становлять реальну загрозу для суспільства.

У контексті розгляду демократії в Україні не можна залишити поза увагою проблему формування представницьких органів – Верховної Ради та органів місцевого самоврядування. В Україні за час незалежності відпрацьовані різні форми виборчої системи: мажоритарна, пропорційна, змішана, але дійсної, справедливої ефективності представницьких органів так і не досягнуто. Ба більше, коли одна політична сила (навмисно не називаємо партію)

отримує абсолютну більшість у парламенті, формує свій уряд, має свого президента, то втрачається сенс конституційної дієвості положень щодо стримувань і противаг гілок влади.

У 2019 році Верховна Рада ухвалила Закон про пропорційну систему виборів депутатів до вищого законодавчого органу держави, а нещодавно постало питання про скорочення кількості депутатів до трьохсот осіб. Справді, це позитивні речі. Але, на наш погляд, до Конституції і Закону про вибори доцільно було б запровадити такі новели. Виборчі округи – це кожна область і місто Київ. Від кожного округу, тобто області, встановлюється квота – десять депутатів, а від великих областей, де обласні центри мають мільйон і більше жителів, – 15 осіб. У кожному окрузі партії чи блоки партій боротимуться за вибір своїх представників серед членів партії, що не менше п'яти років проживають на певній території.

Крім того, бажано ввести зміни до вимог до кандидатів у депутати. Вік кандидата має бути не менше 30 років, громадянство України (подвійне не може бути), освіта вища – рівня бакалавр, магістр, спеціаліст, стаж роботи в державному або приватному секторі, науці чи освіті – не менше п'яти років. Частина третьої статті 76 Конституції України викласти у такій редакції: «Не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку. Особи, судимі за вчинення умисного чи особливо тяжкого злочину, не можуть бути депутатами Верховної Ради України незалежно від того, знята чи погашена судимість».

Жителі округу, від якого був обраний депутат Верховної Ради України, повинні мати законне право на відкликання останнього, якщо він скомпрометував себе як представник народу, ухиляється від депутатських обов'язків.

Аналогічно можна підійти і до виборів депутатів місцевих рад, але з певними особливостями.

Перелік характеристик української демократії та можливих заходів, спрямованих на її вдосконалення, можна продовжити, було б бажання суспільства та політична воля осіб, які здійснюють вищу владу в державі.

Висновки. Завершуючи викладене, можна стверджувати, що демократія – багатогранне явище, поняття і стан життя державного організованого суспільства, яке потребує постійної уваги, удосконалення, осмислення різних процесів та форм політичної діяльності, пов’язаної з народовладдям.

Демократія і закони – одне з найкращих досягнень людства, про що свідчать твори вчених минулого і здобутки розвинутих країн світу. Конституція та ряд законів України закріпили основні засади демократії, але здійснення їхніх положень нині стало проблематичним, особливо у вирішенні питань про владу, призначенні осіб на високі державні посади, керівників правоохоронних органів. Допускається втручання в основи українського суверенітету і демократії іноземних держав, різних фондів та капіталу.

Список використаних джерел

1. Конституція України: станом на 1 верес. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. Харків: Право, 2016. 82 с.
2. Литвин В. М. Україна: політика, політики, власть. Київ: Альтернатива, 1997. 335 с.
3. Безродний Є. Ф., Ковальчук Г. К., Масний О. С. Світова класична думка про державу і право: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 400 с.

Samofalov L.,

Ph.D. in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of State and Law Theory and History, Constitutional Law, Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-7626-4270;

Samofalov O.,

Ph.D. in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Civil and Commercial Law and Process, Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9157-7435

PECULIARITIES OF MODERN UKRAINIAN DEMOCRACY

The issues of democracy in modern Ukraine are considered in the article. It is pointed out that the path of the Ukrainian state to gaining independence and carrying out democratic transformations was not easy. Ukraine's independence returns statehood to its human, humane face.

It is emphasized that democracy and the rule of law are social, inseparable and interconnected social concepts. The essence of this connection is to carry out effective reforms in the country, in order to promote the development of the

economy, political and legal system, and to establish the principles of social justice. The solution of these problems has had, for the last thirty years, to put a man at the center of the social system, to ensure their dignified existence and harmonious development.

At the same time, the democratic orientation of the Ukrainian state should promote the development of self-government, creative initiative, strengthening discipline and law and order.

The article notes that after gaining independence, much of society perceived democracy as an unlimited opportunity for permissiveness, access to public property, violation of freedom, impunity for legal offenses. The problems of non-compliance with a number of provisions of the Constitution of Ukraine, in particular the rights and freedoms of citizens are raised in the paper. It is emphasized that the people want to have real leaders of the state who would make the society happy and the world around them fair.

But the practice of forming state bodies shows that incompetent persons are appointed to leading positions, and uneducated people without parliamentary experience are appointed to the parliament.

In this context, there is the problem of forming representative bodies. None of the existing electoral systems in Ukraine has shown adequate perfection.

Key words: *democracy, Ukrainian democracy, rule of law, rights and freedoms, law, elections, state system.*

References

1. Ukraine (1996), Constitution of Ukraine: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
2. Lytvyn, V. M. (1997), Ukraine: politics, politicians, power, Publishing House Dom, Alternatyva, Kyiv.
3. Bezrodnyi, Ye. F., Kovalchuk, H. K. and Masnyi, O. S. (1999), World classical thought about the state and law, Yurinkom Inter, Kyiv.